

Lengyelország gazdasága a 20. században – fordulópontok és kihívások*

Varga Bence

Zbigniew Landau – Jerzy Tomaszewski:
The Polish Economy in the Twentieth Century
Croom Helm Ltd., London & Sydney, 1985, 360. o.
ISBN: 978-0709916079

2022 májusában jelent meg a Magyar Nemzeti Bank által kidolgozott A fenntartható egyensúly és felzárkózás 144 pontja nevet viselő átfogó programjavaslat¹, mely egy kétéves gazdasági stabilizációs programot mutat be részleteiben. A vitairatban többek között szerepel az is, hogy a magyar gazdaság sajnálatos módon levált a lengyel fejlődési útról, amit az egyensúly megbomlása is mutat. Bár a vitairatban foglalt összehasonlítás a közelmúltra utal, mégis azt gondoljuk, hogy érdemes lehet röviden áttekinteni ennek okán a két kiváló lengyel akadémikus, *Landau* és *Tomaszewski* összefoglaló könyve alapján Lengyelország gazdaságának 20. századi alakulását is abból a szempontból, hogy milyen fejlődési utat követett a lengyel gazdaság ebben az időszakban, és ebből milyen tanulságok vonhatók le napjainkra nézve.

A lengyel állam függetlenedése (1918) nyomán létrejött Második Lengyel Köztársaságban a több mint 100 éves széttagoltságot követően az egyes országrészek között meglehetősen nagy fejlettségbeli különbségek voltak, valamint e területek eltérő jogrendszerrel is rendelkeztek, melyeket így teljesen más eszközökkel lehetett csak bevonni az államháztartásba. A lengyel kormány számára az egyik legfontosabb kihívás az ipar revitalizálása volt, amihez a kormány kölcsönöket és megrendeléseket is biztosított a vállalkozók számára, ugyanakkor a megrendelések nem minden esetben voltak feltétlenül szükségesnek tekinthetők az ország gazdasága szempontjából, továbbá a kölcsönök sokszor elégtelennek bizonyultak (pl. Łódź textilipara csak az antant-országok által nyújtott kölcsönök útján tudott érdemben fejlődni). Emellett több nyersanyag esetében (pl. szén) meglehetősen hiány mutatkozott (1919-ben például a szénhiány mindössze 35 százaléka állt rendelkezésre

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Varga Bence a Magyar Nemzeti Bank vezető felügyelője és a Budapesti Metropolitan Egyetem kutatója.
E-mail: vargabe@mnb.hu

¹ <https://www.mnb.hu/letoltes/fenntarthato-egyensuly-es-felzarkozas-144-javaslat-20220519.pdf>

az ország határain belülről). A hadigazdaság átmenetileg ugyan fejlesztette az ipart – ez a későbbiekben azonban inkább átmeneti hatásnak bizonyult –, de az ipari kibocsátás a növekedés ellenére sem érte el az 1913-as szintet. A magánvállalkozásoknak ez az időszak – a nyersanyag- és munkaerőhiány ellenére is – kedvezett, ezek elsősorban beruházások finanszírozása, magángyárak és új ipartelemek létrehozása formájában öltöttek testet (pl. elektromos ipar, precíziós és optikai ipar), amihez nagyban hozzájárult a gyorsuló infláció is, ez utóbbi jelenség ugyanis lehetővé tette, hogy a termelési költségek reálértéken csökkenjenek (ti. a hitelköltségeket 1923-ig nem valorizálták), és az áruszállítás költségei is csökkentek (nominális értéken ugyan nőttek, de sokkal kisebb mértékben, mint az infláció). 1918-tól kezdődően gyors fejlődésnek indultak a vegyes tulajdonú (joint-stock) társaságok, a Lengyelország függetlenedésétől számított első 5 évben mintegy 1 455 ilyen társaságot alapítottak (pl. cukorfinomításhoz, textiliparhoz kapcsolódóan). A bankrendszert is szükség volt stabilizálni, korábban ugyanis rendkívül nagy számú bank jött létre (számuk 1913 és 1923 között 16-ról 111-re emelkedett), a korabeli mondás szerint *„amennyiben pénzügyi nehézségeid támadnak, alapíts bankot”*. Ezek nagyrészt kétes üzletekbe bonyolódtak, működésüket tekintve pedig leginkább életképtelennek voltak tekinthetők. A később felgyorsuló infláció következtében azonban ezen életképtelen bankok csődbe jutottak, a rendszerszinten jelentős bankok többségét (pl. Bank Handlowy w Warszawie) az állami tőkejuttatás ugyanakkor megmentette.

1922-ben Felső-Szilézia keleti részének Lengyelországhoz csatolása több pozitív hozadékkal is járt (pl. a nyersanyagellátás vagy a vámmentességet biztosító kereskedelmi egyezmények megkötése miatt), és bár kezdetben aggályok merültek fel azzal kapcsolatban, hogy a lengyel piac képes lesz-e felszívni a felső-sziléziai kínálatot, ezek később a növekvő infláció, illetve a Ruhrvidék francia megszállása miatt megemelkedett kereslet következtében alaptalannak bizonyultak. A kúszó inflációnak még kezdetben volt kedvező hatása (pl. emelkedtek az adóbevételek), később, az infláció elszabadulásával (1923-tól) már kizárólag a kedvezőtlen jelenségek maradtak meg: a bérek inflálódása csökkentette a belső keresletet, csökkent a termelés, növekedett a munkanélküliség, továbbá a növekvő államháztartási hiány következtében az állam sem támasztott pótlólagos keresletet, és a külföldi hitelfelvételi lehetőségek is beszűkültek. Ez viszont – az 1929–33-as válsággal szemben – már elsősorban belső okokra volt visszavezethető (pl. költségvetési deficit miatt növekvő infláció).

A 1924–1929 közötti időszak két részre bontható, az 1924 és 1926 közötti inflációs válság és az 1927 és 1929 közötti gazdasági növekedés időszakára. Az első időszakot a társadalmi elszegényedés, a munkanélküliség, a fogyasztás és a beruházás visszaesése jellemezte. A második időszakban már tapasztalhatók voltak pozitív tendenciák, a modernnek tekinthető földművelési technikák alkalmazása és a földreform bevezetése egyértelműen pozitív változást jelentettek. Az ipari termelés 1929-ben 21 százalékkal magasabb volt az 1923-as termelési szintnél (az 1913-as

szintnek ugyanakkor így is mindössze 91 százalékát érte el), ehhez hozzájárult az 1926-os angol bányászstrájk is a szénexport növekedésén keresztül. Ez az időszak az ipar szerkezetében is változást hozott, míg ugyanis korábban a bányászati és textilipar volt a meghatározó, addig 1929-re az élelmiszer-feldolgozás és az építőipar is nagyobb szerepet kapott. Az iparban egyfajta modernizáció is végbement, melynek eredményeként az alapvetően gőzmeghajtású motorok egy részét elektromos, illetve belső égésű motorok váltották fel. A költségvetési hiány csökkentésére is számos kísérlet született, többek között a kormányzati kiadások visszafogása és különböző adóformák bevezetése által (direkt és indirekt adók, pl. ingatlanadó, földadó, megemelt jövedelemadó), így 1927-re már a költségvetés a tervezettnél megfelelően alakult. 1924-ben befejeződött a pénzreform is, ennek keretében a korábbi lengyel márkát felváltotta a lengyel zloty. A stabilizáció azonban jelentős külföldi hitelfelvétellel párosult, melynek összege sok esetben túlzó és meglehetősen drága is volt, továbbá különböző, indokoltnak nem mondható privilégiumok biztosításával járt (pl. olasz üzletemberek 400 millió líra kölcsön fejében nyers dohányárut is biztosítottak, nem túl kedvezőnek tekinthető feltételekkel). A lengyel fizetőeszköz stabilizációja hozzájárult a bankok tőkehelyzetének megszilárdításához, a társadalomban nagyobb bizalmat élveztek a sok esetben spekulációs tevékenységet is folytató magánbankokkal (ezek egy része csődbe is jutott) szemben az állami bankok, aminek következtében a bankok száma az 1923. évi 111-gyel szemben az 1929. évre 51-re csökkent.

Az 1930 és 1935 közötti évek a nagy gazdasági világválság évei voltak Lengyelországban is, ahol a válság 1932-ben érte el mélypontját. Az ezt követő néhány év inkább a stagnálás időszaka volt. A válság Lengyelországot a többi európai országhoz képest érzékenyebben érintette, például míg Németországban az ipari termelés 53 százalékkal csökkent, addig Lengyelországban 58 százalékkal esett vissza. A válság utáni helyreállítás is lassabban ment végbe, mint más országokban, így míg a lengyel termelés 1935-re az 1928. évi 76 százalékát érte el, addig például Magyarországon ez az arány 113 százalék volt. Ennek oka jelentős részben az volt, hogy a lengyel gazdaságpolitikát a válság teljesen váratlanul érte, még a válság kezdetét megelőző évben is a lengyel közgazdászok jelentős része gazdasági fellendülést, és a válság bekövetkeztével is mindössze átmeneti, rövid időszakban fennálló visszaesést vetített előre, ilyenformán bármiféle jelentősebbnek tekinthető segítségnyújtás az ipar, a mezőgazdaság (mely esetben a visszaesés az egyik legjelentősebbnek számított a fejlett országokat tekintve) vagy a bankszektor részére nem merült fel egyik esetben sem. Sajnálatos módon a késő reakció jellemezte a monetáris politikát is, árfolyam- vagy kifizetési korlátozásokat nem kívántak bevezetni, így ez a külföldi tőke kiáramlásához és a lengyel jegybank, a *Bank Polski* arany- és valutatartalékainak kimerüléséhez vezetett. A költségvetési deficit csökkentését a kiadások csökkentésével (pl. oktatás, mezőgazdaság kiadásainak, a nyugdíjak csökkentésének útján) és a bevételek növelésével (főként az adóbevételeken keresztül, szelektív

adópolitikával, illetve jövedelemadó bevezetésével) kívánták elérni. Ezek az intézkedések azonban még rövid távon sem bizonyultak elégségesnek, a hosszabb távú hatások (pl. az oktatás esetében) pedig még súlyosabb következményekkel jártak. 1931-ben a bécsi Creditanstalt bukásának hírére követő néhány hónapon belül a teljes betétállomány közel felét kivonták a bankszektorból, az állami bankok esetében ugyanakkor nagyobb volt a belföldi és külföldi bizalom is, így esetükben a betétállomány még emelkedett is. A válságot mélyítette, hogy a Bank Polski magasan tartotta a jegybanki alapkamatot (ennek szintje az egyik legmagasabb volt Európában), így ez az egyébként is szűkös hitelezést még tovább korlátozta.

Az 1936–1939 közötti évek az általános gazdasági környezet javulásán keresztül a lengyel agrárium és ipar helyzetének javulását is magukkal hozták. A lengyel kormány a gazdaság külföldtől való függetlenítését tűzte ki célul, ezért 1936-ban négyéves beruházási tervet dolgozott ki, mely azonban meglehetősen alulkoordinált volt, így ennek teljesítése nehézségekbe ütközött. Mindazonáltal az előre kalkulált 1 800 millió zloty helyett végül 2 400 millió zlotyot költöttek beruházásokra (főként az ipar modernizálására és a gazdaságilag elmaradottabb régiók fejlesztésére), ami a munkahelyteremtéshez is pozitívan járult hozzá. A 4 éves beruházási tervet egy hosszabb, 15 éves (1939–1954) beruházási terv követte, mely azonban a később kitört világháború miatt csak nagyon kis részben valósult meg. A német megszállás időszakában (1939–1944) az iparosítás újabb lendületet vett, azonban sajnálatos módon kevésbé volt szervezettnek tekinthető (különösen a megszállás kezdeti éveiben), és főként a Német Birodalom szempontjait (ti. háborús célok) vette figyelembe. Ennek megfelelően a könnyűipar súlya jelentősen csökkent (a kisebb magánvállalkozásokat felszámolták vagy beolvastották), számos gyár ellentételezés nélküli bezáratására került sor, és több vállalkozáshoz ún. trustee-t jelöltek meg (Treuhand), aki lényegében a tulajdonosi jogokat gyakorolta. A teljes ipari kibocsátás 1938–1941 között csökkent a legjelentősebb mértékben (63 százalékkal), s bár később ebben némi javulás volt tapasztalható, 1942-ben is csak az 1938-as szint 60 százalékát érte el. Kizárólag a német hadsereg számára bedolgozó iparágak értek el növekedést ebben az időszakban, valamint a mezőgazdaság, szintén a Német Birodalom érdekei következtében (ti. az élelmiszer-ellátás miatt). A mezőgazdasági kibocsátás növekedése viszont sajnálatos módon nem párosult modernebb technikák bevezetésével, és sok esetben még a művelés alá vont területek bővítésével sem, hanem inkább a meglévő területek intenzívebb kihasználásával érték el a termelés növelését. Az adórendszer esetében jellemző volt a lengyel állampolgárok németekhez képesti magasabb hozzájárulása, mivel a lengyel lakosoknak különadót is kellett fizetniük (ún. lengyel hozzájárulást, valamint társadalmi kompenzációs adót, mely utóbbi egyes területeken a munkabér 15 százalékát is elérte) emellett, hogy 10–30 százalékkal kevesebbet kerestek a német lakosoknál. A monetáris politikán keresztül szintén kedvezőtlen fordulatok érték a lengyel társadalmat, a lengyel zloty és a német márka átváltásából adódóan mintegy 75 százalékos veszteség

érte őket, ráadásul még korlátozva is volt az átváltható márka maximális összege. Még a német megszállást megelőzően a Bank Polski valamennyi, a pénznyomtatáshoz szükséges eszközt, az aranytartalékokkal egyetemben külföldre szállított, így a németek külön bankjegykibocsátó intézményt állítottak fel *Bank Emisyjny w Polsce* néven. A Bank Polski a megszállás éveiben Londonban működött, és a normál, háború utáni üzletmenetre készült fel ebben az időszakban.

A második világháborút követően az ipar helyreállítása relatíve gyorsan bekövetkezhetett, mivel az erőművek és a vízhálózat nem sérült meg, ennek ellenére a szakképzett munkaerő- és nyersanyaghiány miatt ez nem bizonyult könnyű feladatnak, így ennek az időszaknak a mezőgazdaság helyreállítása és a földreform végrehajtása mellett ez volt az egyik legnagyobb kihívása (1946-ra az ipari kibocsátás az 1938-as szint megközelítőleg 70 százalékát érte el). A szovjet megszállástól (1944) kezdődően Lengyelországban is a többi megszállt országhoz hasonló tendenciák jutottak érvényre: államosítás (1947-re már a foglalkoztatottak 87 százaléka állami tulajdonú vállalatnál dolgozott, 1949-re pedig ez a szám 89 százalékra emelkedett), központi irányítás, centralizáció, erőltetett iparosítás (6 éves, majd 5 éves terv a nehézipar fejlesztésére) és termelőszövetkezetek létrehozása jellemezte az időszakot. A megszállás éveiben kezdetben többféle, 3–4 típusú bankjegy is forgalomban volt, a zloty mellett egyrészt a megszállt területekről is, másrészt pedig a német márka és szovjet rubel is egyaránt elfogadott fizetőeszköz volt. 1945. január 15-én felállították a *Narodowy Bank Polski*-t, amelyet elsősorban a pénzügyek stabilizálására, a vállalatok számláinak központi kezelésére, valamint új típusú zloty bankjegyek kibocsátására hoztak létre.

Az 1950-es évek második felétől kezdődően 1970-ig kiemelt szerepet kapott a lengyel gazdaságban az egyensúlykeresés, az életminőség javítása és a munkanélküliség növekedésének megakadályozása. Ez utóbbi a második világháború utáni népesség-növekedés miatt egyre növekvő problémát jelentett, hiszen e korosztály ekkorra vált munkaképesé (éppen ezért sok más országtól eltérően Lengyelországban munkaerőhiány ekkor nem jelentkezett). A lengyel vezetés számára nyilvánvalóvá vált a gazdasági reform szükségessége, melyre vonatkozóan több kezdeményezés is született, végül ezek sajnálatos módon nem vezettek sikerhez. Ilyen kezdeményezés volt például az 1957-ben létrehozott Gazdasági Tanács, aminek élén bár neves közgazdászok álltak, hiszen elnöke *Oskar Lange*, alelnökei pedig *Edward Lipinski* és *Michał Kalecki* voltak (utóbbit Nobel-díjra is jelölték), ennek ellenére 1962-ben a Tanácsot egyre csökkenő szerepe és érdemi tevékenység hiányában megszüntették. Az 1957-től 1970-ig tartó időszak bár az ipari kibocsátás növekedését hozta magával (1970-re a kibocsátás 1956-hoz képest több mint háromszorosára emelkedett), ez azonban nem járt az ipar érdemi modernizációjával és a termékminőség javulásával. Erre irányuló kezdeményezések ugyan előfordultak, de hosszú távú gazdasági stratégiát továbbra sem dolgoztak ki. A társadalmi elégedetlenség végül az 1970. december

17-i felkeléshez vezetett, amelynek emlékét a gdański Elesett Hajógyári Munkások Emlékműve őrzi, mely mára a lengyel kikötőváros jelképévé vált.

A mezőgazdaság fejlesztése szempontjából nagy jelentőségű volt az 1959-ben létrehozott Mezőgazdasági Fejlesztési Alap, melynek forrásait például gépesítésre, modernizációra lehetett felhasználni. Az alap forrásainak felhasználása azonban meglehetősen korlátozott volt, így nem nyílt lehetőség olyan indirekt fejlesztésre (pl. infrastruktúra), amelyre különösen nagy szüksége lett volna az agráriumnak is. Az 1960-as évek második felére a mezőgazdasági kibocsátás 16 százalékot tett ki a teljes kibocsátáson belül a korábbi jellemző 10 százalék körüli érték helyett, ami annak is köszönhető, hogy a kormányzat ebben az időszakban már ösztönözte a mezőgazdasági beruházásokat. Mindezek ellenére a mezőgazdaság iránti általános kedvet nem sikerült fellendíteni. Ehhez hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számára nem volt ingyenes az egészségügyi ellátás (csak 1972-től), és a baleseti vagy öregségi biztosítások sem voltak számukra ekkor még elérhetőek, továbbá a megfelelő hitelezés sem volt biztosított. A mezőgazdaságban dolgozókra jellemző volt számuk csökkenése és az idősödés, ebből következően a nem megfelelően kezelt földterületek aránya is emelkedett. A lengyel kormány részéről felmerült az a javaslat, hogy az idősödő mezőgazdasági foglalkoztatottaktól öregségi nyugdíj fejében átvenné a földeket, ez azonban egyfelől nem volt népszerű a lakosság körében, másfelől pedig az előzőekben említett problémák miatt, a mezőgazdaság érdemi modernizációja nélkül az állami átvétel sem segítette volna érdemben a mezőgazdasági kibocsátás további növelését.

Az 1971-től 1980-ig tartó időszak a gyorsított fejlődés időszaka volt Lengyelországban. 1971-ben újabb 5 éves tervet hirdettek meg, amelyben célul tűzték ki – a korábbi kedvezőtlen tapasztalatok miatt – a tervezés és szervezés minőségi javítását is. A terv kiemelt célja volt az életkörülmények javítása, ennek keretében a reálbérek növelése (20 százalékkal), a nemzeti jövedelem növelése (38 százalékkal). Ezenfelül az ipari és mezőgazdasági kibocsátás érdemi növelése is szerepelt a célok között a beruházások növelésén keresztül (1 900 milliárd zloty elkülönítésével). Mindezek eredményeként többek között Lublinban új szénbánya kialakítására, az infrastruktúra fejlesztésére (autóút és vasútpálya egyaránt), Gdańsk északi kikötőjének kialakítására és a katowicei acélgár létrehozására is sor került, valamint az autógyártás is megindult Bielsko-Białában (Fiat licenz alapján). Mindezekkel kapcsolatban azonban számos negatívum is jelentkezett, így a vasúthálózat fejlesztésének elégtelensége, a katowicei acélgár lokációjának kiválasztása a későbbi tapasztalatok alapján nem volt a legcélszerűbb, a gyárak létrehozása pedig túlságosan hosszú időt vett igénybe, ami a tőke indokolatlanul hosszú lekötését eredményezte. A megindult fejlődés olyan szintű volt, ami már meghaladta az ország kapacitásait (pl. nyersanyag, munkaerő tekintetében), így több beruházás teljes leállítása vagy halasztása vált szükségessé, illetve a korábbiakhoz hasonlóan

ezekben az években is sok esetben a mennyiségi szempontok kerültek előtérbe a minőségi szempontokkal szemben, a beruházásokhoz szükséges import pedig jelentősen hozzájárult a külső eladósodottság és ezáltal a sérülékenység növekedéséhez. Az 1970-es évek végén tapasztalható világgazdasági recesszió, az ennek következtében fellépő nyersanyaghiány, az erősödő inflációs nyomás, a nem megfelelő szintű mezőgazdasági beruházások (az 1970-es évek első felében a beruházások még csökkentek is a korábbi évekhez képest) rendkívül kedvezőtlen helyzetbe hozták a lengyel gazdaságot, amin az 1976-os gazdaságpolitikai „manővernek” nevezett fordulat sem tudott érdemben változtatni. 1980-ra olyan mértékűvé vált a költségvetési hiány, amilyenre a második világháború óta nem volt példa az országban. A lengyel gazdasági válságnak sajátos jellege volt, hiszen ellentétben az 1929–33-as gazdasági világválsággal, az 1980-as évek lengyel válsága már nem importált válság volt, hanem saját, hibás belső gazdaságpolitikájuknak a következménye.

Lengyelország 20. századi gazdaságának áttekintése számos tanulsággal szolgálhat: az állami finanszírozás (legyen az direkt vagy indirekt) hosszabb távon csak nagyon nehezen, komoly társadalmi költségek útján működőképes, mindenképpen az önfinanszírozás elősegítésére kell a hangsúlyt helyezni. Ezzel kapcsolatban morális kockázat is megjelenhet, ami alapján a gazdasági szereplők már előre kalkulálnak az állami forrásokkal, önfinanszírozó képességük növelésére tudatosan nem megfelelő hangsúlyt helyezve. A stratégiai tervezés és koordináció hiánya a lengyel gazdaságpolitikában több alkalommal is felszínre került a 20. században, ennek „helyrehozására” korábban nem tapasztalt adóelemek bevezetésével, a nyugdíjak és az oktatásra szánt kiadások csökkentésével, valamint egyéb elvonásokkal reagált a lengyel kormányzat, inkább a rövid távú célokat előtérbe helyezve. Szintén ez utóbbit erősíti az ipar és a mezőgazdaság érdemi modernizációjának halasztása. Legalább ennyire szembetűnő, hogy az 1929–33-as gazdasági világválság mennyire váratlanul érte a lengyel gazdaságpolitikát, és hogy a válság kezdeti időszakában is miért a „tagadás” volt a jellemző a kormányzati lépésekre. De azért kellő önkritikával is szemléljük a lengyel gazdaság 20. századi alakulását, hiszen – visszatérve a kezdeti gondolatokhoz – még ha hosszú évekig is, de mégis átmenetileg maradt csak Lengyelország ezen a számára kedvezőtlen gazdasági pályán, a jelenlegi egyensúlyi folyamatokat látva pedig azt kell mondanunk, hogy Lengyelország, ha fájdalmasan is, de megtanulta a leckét.